

Erdély Miklós

Levelek Jeruzsálembé

Hajdu András margójegyzeteivel

I.

Miki hozzám írt levelei 1956-tól a hetvenes évekig mindmáig papírjaim között heverték. Idén, a megjelenő Erdély Miklós-monográfia számára összeszedtem, és ahol tudtam, datáltam őket. Magam is meglepődtem mennyiségüktől és szinte kimeríthetetlen tartalomgazdagságuktól. Mielőtt a fénymásolatokat elküldtem Beke Lászlónak, a könyv szerkesztőjének, kissé beléjük mélyültem. Rengeteg dologra hullt új fény, nemcsak Órá, hanem saját életemre is. Persze jobb lenne, ha a saját leveleim is megvolnának, de ezek nagy része még nem került elő. A publikálást nemcsak Miki az idő folyamán egyre mitikusabbá váló figurája igazolja, amelyet különben ezek a levelek egy kevésbé ismert oldalról világítanak meg, hanem az írásának önértéke, amely bármely olvasó számára igen érdekes olvasmányt jelenthet.

Az összes levél kiadása (több száz oldal) meghaladná az erőmet, mert ugyanannyi kommentárt igényelne. Egyelőre csak annyit tettem, Kőbányai János kérésére, hogy Miklós eddig össze nem gyűjtött, zsidó tárgyú megnyilvánulásait összekötöttem közös életkorszakaink néhány epizódjával. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a módszer veszélyes. Egy szín kiemelése a spektrumból felboríthatja és meghamisíthatja az egész perspektívát. Mégis vállaltam a kockázatot, remélvén, hogy az olvasó kiegészíti az összképet más írásokból. Különben is: akármi-lyen más szempontot emeltem volna ki, hasonló veszélyt vállaltam volna.

II.

Meggyőződésem, hogy Erdély Miklós – számunkra csak Miki – írott megnyilvánulásai közül privilegizált helyzetet foglalnak el levelei. Csak ezekben találkozik a spontán beszéd – az ő annyira jellegzetes beszédmódja – az irodalmi

kifejezés igényével. Soha nem akart választani az „élet” és a „művészet” között. Ez utóbbi szublimációit sok fenntartással kezelte, ugyanakkor nem akart megrekedni az elsőséges érzés vagy gondolat színvonalán sem. A levelek olyannak mutatják, amilyen leginkább volt: az ideák elgondolója és egyszersmind megtestesítője, olyasmi, amelyet az angol „performance-artist”-nak nevez.

Ami a papírra kerül, nemcsak vetület. A dolgok előttünk születnek, mint később happeningjeiben, egyszerre közvetett és közvetlen formában. Bár a gondolatmenet igen összetett, sőt keresett a stílus is, a személyes kifejezőerő mindezt szinte színpadi teljesítménnyé varázsolja.

Mikit elsősorban a dolgokban rejlő lehetőségek érdekelték a legszenvedélyesebben: a még megformálatlan gondolatok és főleg a még kibontakozatlan emberek. Az „anyaga” barátságunk első korszakában nem művészeti anyag, hanem mi magunk voltunk, akiket szüntelenül és minden lehetséges eszközzel formált. Hány ember életében játszott a szókratészi „bába” szerepét? Erről sokat tanúskodtak későbbi követői közül is. Mi egy kisebb, jóval intimebb és koraibb csoport voltunk, amelyet még nem az érett, egyre artikuláltabb és karizmatikusabb Miki formált, hanem annak egy olyan verziója, akinek velünk együtt saját magát is formálnia kellett. Ezt az együttes formálást egy tűzhányó kitöréseivel hasonlítanám, amelynek látványából keletkeztek a szigetek, amelyeket most saját magunknak nevezünk. Ettől kapott kapcsolataink ennyire szenvedélyes jelleget, hiszen mindegyikünk – ő is – úgy érezte, hogy sorsa a többiekétől is függ.

Mindez az 1948-tól 1956-ig tartó és Magyarország életében is döntő években zajlott le. Itt főleg arra gondolok, hogy sok évtized remény-sége, haladásba vetett hite ekkor teljeseedett – a legtorzabb formában. A legjobb és legnemesebb szellemek, akik a fennálló fél-feudális társada-

Erdély Miklós, Hajdu András és Kálmán János (Kruntyi) Franciaországban. 1963

lom helyett valami jobbat áhítottak az országnak – mint mi is –, hirtelen csapdában találták magukat: se előre, se hátra, se jobbra, se balra nem mozdulhattak. Ezt Miki úgy szokta kifejezni, hogy „ez arra jó, hogy az ember kénytelen ilyenkor felfelé lebegni...”. Az elzártság körülöttünk mindenütt nagyfeszültségű szellemi energiát teremtett, amelynek mi is köszönhetjük eléggé páratlan individuális kibontakozásunkat.

Ennek a – természetesen ellenzéki – konjunktúrának igen sok résztvevője, Budapest sajátos társadalmi összetételénél fogva, olyan zsidó fiatalokból állt, akik magukat csakis magyaroknak tekintették, és akik számára a judaizmus minden formája idegen és ismeretlen volt. A mi kis csoportunk, amely 16 éves korunktól kezdve Miki körül kialakult, szintén ilyen volt. Ezért meglepő és alig magyarázható az, hogy Mikinek egy jó pár megnyilvánulása kezdettől fogva ebbe az irányba mutatott, holott a zsidóság az ő számára is egy elsüllyedt földrész volt. Nemcsak a vallásról nem lehetett szó. Még anynyi öntudat se volt bennünk, hogy az akkor kibontakozó cionista ifjúsági mozgalmak vonzókö-

rébe kerüljünk. Miki mégis olyan hallatlan nézeteket hangoztatott, hogy a „Biblia bizony igaz!”, vagy ennél még elképesztőbbet: hogy a „házasság szent!”. (Mindezt egy enyhén marxizáló cserkészcsapat keretében.) Ugyanakkor sok keresztény eszme is áradt belőle, főleg annak evangelizáló, dosztojevskis formája. Ezzel együtt mindig is hitt a zsidó nép egyedüli elhivatottságában. Ez utóbbit a keresztények felé, a kereszténységet pedig a zsidók felé használta fegyvernek, ébresztőnek.

Hogy jött ki mindebből az, hogy a mi csoportunk hirtelen – és rövid időre – mégis Izraelbe készült? Ez 1949-ben történt, a cserkészcsapatunk feloszlása után, éppen akkor, amikor az utolsó cionista csoportok az egyre inkább bezáruló határokon igyekeztek kiszivárogni. Mi sose tartoztunk hozzájuk. De Miki kijelentette, hogy számunkra az együtt maradás egyetlen formája egy kibucban élni: „mert Izraelben minden tíz embernek adnak földet”. Kivándorlásunk szüleink nagy megkönnyebbülésére meghiúsult, a mozgalom saját embereinek kimentésével volt elfoglalva, és minket kezdettől

fogva idegenként kezelte. A gondolat mégis megmaradt bennünk, tény az, hogy egy páran mégis itt települtünk le, jóval később.

Ezekben az években ismertette meg velünk Miki a zsidóság sartré-i definícióját, amely szerint a zsidó kondíció nem önmagában létező állapot, hanem a környezet és főleg a zsidóellenesség terméke. Erre a helyzetre többféle reakció lehetséges, amelyeket Sartre „autentikusnak” (vállaltak), illetve „inautentikusnak” (önmegtagadónak) nevezett. Így körülbelül húszévesen azzal az alternatívával szembesültünk, hogy vajon autentikusok vagy inautentikusok legyünk. Persze egyikünk se akart inautentikus lenni, viszont a vállalás minden formája (vallási vagy nemzeti alapon) zárva volt előttünk.

Mindezek után kitört az 56-os forradalom, amely a csoportunk szétrobbanását is eredményezte. Néhányan Nyugatra kerültek. Miki a feleségével és kislányával együtt otthon rekedt. A kijövetelünket és az orientációnkat továbbra is ő alakította. Az például, hogy én London helyett Párizsba kerültem, főleg annak köszönhető, hogy Miki maga Párizsban szeretett volna élni. Mikor tíz évvel később Izraelbe kerültem, szintén sajátjának tekintette ezt a lépésemet, talán jogosan, mert az ő szikrái voltak bennem is... Avantgardizmusát Párizs vonzotta, és hogy úgy mondjam, rajtam próbálta ki, ugyanúgy vetítette ki rám később sajátos zsidó vokációját, szenvedélyesen követve itteni letelepülésemet.

A két radikális helyváltoztatás közé még egy fontos állomás ékelődik be, 1963-as fél évi párizsi tartózkodása, amely mindkettőnk számára döntően érlelőnek bizonyult. A körülmények közben igen megváltoztak, csoportról már nem lehetett szó, hanem inkább egy új barátságról, amelyben szerepem egyre aktívabbá vált. Erről később...

Több tucat levél maradt fenn ebből a párizsi korszakból (56–66). Ezekben Miki lázasan követi a fejlődésemet, egyszerre lelkesen és aggódva. Ezek a levelek egy kis kommentárral elég lenyűgöző köteteket alkothatnának. De itt csak egyetlen levlérrészletet közlök, bevezetésként a későbbi, Jeruzsálembé írt levelekhez.

Stílusa utánozhatatlanul „mikis”: egyszerre szenvedélyes és ironikus, sőt öngúnyos. Ezen túl olyan előre sejtés is, amely messze túlmutat a kettőnk akkori helyzetén. Egy pár hónappal a szökésem után íródott, amikor Párizs vonzóereje nálam a zeniten volt.

ELSŐ LEVÉL

(Részlet egy 1957-es levélből közvetlenül odaérkezés után Párizsba)

„Tiltakozunk a dédelgető hang ellen, melyben leveleid fogannak. Hiába akarod hízolgésekkel betömni a szánkat, hogy csak maradjunk, ahol vagyunk. Párizs viszont a Tiéd. Le Ezt! Honvágyat nem érzel?! Szóval semmit nem érzel. Az ott a legérdekesebb. Én elsősorban azért megyek ki. És Izrael neked egy kérdőjelbe csavarodott távoli különöség. És ha majd balárod órája közelít?! A Kerepesi temetőbe akaroz kerülni az 51-es villamos mellé? Nem lesz-e jobb az ősatyák bíbormeleg szent földjében? Fiatalember! Elcsörgegedezünk a messihi nyüzsgésbe? Megváltozni, összetöredezni?! Nem kéne ebbe az életbe valami szívárványtűszta szép utat bejárni inkább? Igen bizony kéne! Imígyen szól Zarathustra.

Én se tudok, sajnos, lemondani róla, hogy a profán világban meg ne mártam magam, olyanfajta mellékgondolattal, hogy az öreg izraeli szakállas bölcsességet jobban megalapozzam. Nekem is csak eszem ágában van Izrael hosszú évekre, sajnos.”

III.

A következő levelek már Izraelbe érkeztek, röviddel odaérkezésem után. Ezekben még élesebb az őt annyira jellemző ambivalencia. A levelek világosan artikulálják a vonzás és a taszítás erővonalait. Miután nálam felismeri az újonnan vállalt zsidó „autentikusság” mindkét formáját – amit persze kissé sokall –, mindkettőre azonnal reagál: a vallást egy mindent befőnő folyondárhoz, Izrael országát pedig újszülött, vak kutyához hasonlítja. És egy hajó fenekéről ír, mint a bibliai Jónás, talán hogy jelezze, hogy már bele is kerültem a hal gyomrába... Pedig büszke is, hogy habozás nélkül beugrottam a habokba.

Ahhoz, hogy mindezt megértsük, vissza kell térnünk Párizsba és az ott együtt töltött, mindkettőnk számára eléggé döntő fél évre. A háttér már nem a magyar kommunista rendszer, hanem a hatvanas évek világszerte messzemenő változásokat termelő, vihargazdag évei. Ezek mindkettőnk életét új irányba terelték és egy pár radikális döntésre sarkallták.

Miki először szembesült a Nyugat mámorosító gazdagságával és szabadságával. Ez a fél év számára felért tízzel is. Annyi biztos, hogy az az Erdély Miklós, aki Pestre visszament, óriási

változásokon ment keresztül, mint arról többek között a hozzám 63-tól 66-ig írt levelei is tanúsodnak. Megpróbálom ezt a situációt itt röviden leírni, ami nem is lesz könnyű, hiszen kétirányú változásról van szó.

Kezdjük azzal, hogy ezt a Párizst, ahová hét évvel előbb engem irányított, főleg az ő irányítúje mutatta, innen várta azt a szellemi és művészeti kibontakozást, amelyre törekedett. Erről várta lázasan a beszámolókat, amelyeknek aztán Pesten az ő hangszóróján felerősítve óriási hatása is lett.

De közben velem sok más, nem várt dolog is történt. Az első három párizsi évem még olyan volt, mint sok más pesti művészjelölt itteni évei; hallatlan ösztönzés, tele csalódással is persze, mert a várakozás túl nagy volt. Tegyük hozzá, hogy az „ámulások szent városa”, amely Adyt, Szomoryt, vagy Illyést ihlette, már régen nem hasonlított Proust, Cocteau, vagy akár Sartre városára. Ugyanakkor mégis mámoros és lelkesítő volt, főleg az itt évszázadokon keresztül fölhalmozott és az élet minden formájára kiterjedő kultúra hatására. Nálam ezt a varázst főleg az törte meg, hogy itt csak kapni lehetett, adni alig. Ettől az, ami eleinte boldogító volt, egyre terhebbé vált. Talán ezért ment vissza sok barátom: Pesten még élt az ideális Párizs...

Én viszont Tuniszba kerültem, látszólag senki földjére, ahol mégis egyfajta sorsfordulás történt életemben és gondolkozásomban.

Amikor egy-másfél év után visszajöttem Párizsba, már tökéletesen másképp láttam mindent, és jobban megláttam az itteni életpezsgés mögött rejlő – vagy talán azt lehetővé tevő – prózát.

Mialatt Miki Pesten Párizsról álmódott, engem már egész más dolgok vonzottak, a „Kelet” sokkal emberibb társadalma és az ottani élet különös intenzivitása, amely engem is újjászült – ehhez járult hozzá a Talmud későbbi megismerése.

Amikor várva várt barátom Párizsba érkezett, én őt félig az áhított „bohémparadicsomban” kalauzoltam, félig pedig azon emberek felé irányítottam, akik túlmutattak ezen. Megdöbbenő az a gyorsaság, amellyel ezt Miki azonnal megértette – pedig csak egy pár, Tuniszban szerzett, igen lenyűgöző barátról volt szó, meg arról a kis litvániai bácsiról (Joseph Gotfartstein), akinek a judaisztikába beavatásomat köszönhetem. Miki reakciója erre az „Anarchisták Párizsban” című írás, amelyben David Namias

barátomat és annak családját írja le, óriási lelkesedéssel.

Náluk egy számára teljesen új és ugyanakkor velünk mélyen rokon gondolkodásmódot talált, ugyanazt, ami énrám is hatalmas benyomást tett annak idején Tuniszban. Persze Pesten elég nehéz volt megértetni ezt a „pálfordulást”. Pedig nem erről volt szó. Miki kitűnően keverte nyugatihletésű avantgardizmusát az én „orientalizmusommal”; növekvő érdeklődésem a zsidóság mélységei iránt rá is áterjedt anélkül, hogy bárminek is hátat fordított volna.

Én még elég messze voltam a zsidó vallás elfogadásától, amikor Miki egy Montmartre-i kávéházban azzal állt elő, hogy öltözzünk kaftánba és növezzünk pajeszt, nem valami tradicionális alapon, hanem félig megbotránkoztatás, félig önmagunk megtörése okából. Mikit ugyanis nem annyira maga a vallás vonzotta, hanem főleg az, amit abból kihozhatónak érzett a világ ellen. Ez az új ötlete folytatása volt csupán egy-két régiebb „akciójának”, például az 56-os forradalom alatt megvalósított „örizetlen pénzládáknak”, vagy annak a későbbi happening ötletének, amelyben pénzt akart eladni az utcán, értékén alul, hogy megtanítsa az embereket ne ezt imádni. (A Bibliában is található egy jó pár ilyen „akciót” szeretett prófétáinál.)

De a *hipermodern* és az *ósi* keverése, amelyet a későbbi happeningjeiben csinált, még előtte volt. Az egyik ilyent írja le nekem egy rövid levélben (lásd 4. levelet). Ez a vonal folytatódott aztán még későbbi filmjeiben: nemcsak a zsidóságot mint botrányt megjelenítő Tiszaeszlárról szólóban, hanem még az „Álommásolatokban” vagy a „Tavaszi kivégzésben” is.

Igaz, mindebben jelen van a keresztre feszítettség motívuma is, amelyet Miki persze nemcsak kereszténynek tekintett, hanem saját zsidóságára is vonatkoztatott. Ilyen paradoxonok nélkül a zsidó egzisztencia számára laposnak és polgárinak tűnt. A zsidó vallás „mindennapi” (nem misztikus) oldalai, amelyek számomra olyan sokat jelentettek, őt kevésbé lelkesítették, sokkal kevésbé, mint a próféták, vagy a „Messian-várás”.

„Mi ez?” – kérdezte, amikor 71-ben „kipát” látott a fejemen. „Valami hivatalozolai egyenruha?” Miért, a kaftán nem egyenruha? – kérdeztem. Erre ő: „Nem, mert attól a falakat kell súrolni.”

(Mert persze szégyen nélkül nincs dicsőség...)

Tarján Hédi (1948–49?)

ELSŐ LEVÉL

(Jeruzsálemben írott levél Mikitől, 1966)

„Kedves Andris, amennyi egészséges érdeklődésre még képes vagyok, az mind feléd és a hely felé fordul, ahol most tartózkodni próbálsz, és – mint hallom – letelepedni szándékozol. Országnak bigyó, népnek nevetéses – ez leveleiből világosan kiderül, így a predesztináció még csak ingerlőbb –, ha jól gondolom ezt. Szánalmas és gusztustalan, mint egy ma született vak kiskutya, orrán a báj nyomaival. Ilyen? Még azt is észrevettem a leveleiből, hogy a föllazítottabb lelki tartással vetted magad a habokba, így történhetett, hogy fejjel lefelé lógsz, felfelé kalimpálsz, „zuhansz”, így bánik a víz az azonos fajsúlyú testtel, amelynek önmozgása nincs, benne bizakodón pihen. Más oldalról viszont a felfokozott várakozás csapott át a teljes elengedettségbe, ami jól érthető. De azt hiszem, mégis sokkal más ez, mint Tunisz, mert hogy a figyelmed százfülű éber, uszonynak is tekinthető. Nem értem, miért olyan gyönyörű vigasztaló, hogy „el fogod felejteni” mégis valahogy, a legbölcsebben hangzó válasz arra a kalamajka izgalomra, ami utadat kíséri.

Egyrészt előrelátó intés, másrészt tetéző túlmutatás szalmaláng természetek részére, szabályozás, fék és hasznos, egyenletes munkára szorító belátást eredményez. Nehéz lenne elvonatkoztatni attól – bármennyi maszatot, kicsinyességet, kifejezetten rosszat tapasztalsz, úrsz – hogy ott végül is minden jó kimenetelű, és csak annak az el nem képzelt, de feltételezett kimenetelnek a felgazdagítását, érdekességét szolgálja.

Ne haragudj, hogy ilyen bizonytalan személyben írom ezt a levelet, de most nem nagyon tudlak megkülönböztetni magamtól, előre is bocsánatot kérek. (El fogod felejteni.)

Pont mostanában folyton Martin Bubert olvasom, aki nem nagyon tanácsolja Izraelt. Azt írja, hogy „galudban” a zsidónak van valami még szebb, áldozatosabb lebetősége, mint odabaza, bármennyire torz körülmények között, de mégis – ez is igaz, bizony igaz.

Erre azelőtt sohasem gondoltam volna, általában „Buberem” úgy szárítja fel zsidó eredetiségemet, mint a nap a pocsolyát, megnevelt nagyon, de még Apukámat is, képzeld, végre. Nála megtalálható minden gyönyörűen kidolgozva, ami úgy látszott, még nincs kitálálva. Kíváncsi lennék, mi ott a hatása, részeg haszid

Tarján Hédi festménye Mikiről (1990-es évek, emlékből)

gyereken és boldogságukban meghalni képtelen öregek-
ken kívül.

Ha esetleg Pestre jönnél, látnál nagy ideges sívár-
ságot, sok rossz kapcsolatot, nehézkesen egyensúlyo-
zott mikroklímát a Virágárokból, az sincs rendben,
főleg csakis miattam, aki nem tudom bonyolult ál-
lapotom következtében feltalálni magam itthon tel-
jesen.

Most beszéltem Laknerral telefonon, most mondja
– »ilyen ez a Pest« –, ahogy fentebb írtam, szörnyű,
hogy Bernáth Aurél hetvenéves, zsidó doktornő felesége
kiugrott az ablakon ma reggel fejjel előre, mint egy
műugró, meghalt. Mielőtt a levelet írtam, félálomban
a Hans Sachs-monológot hallgattam, és azt képzel-
tem el, hogy erre a zenére egy fiatal nő megveri az Alizt
(Bernáthné), sohasem gondoltam még szegényre. Lak-
ner mondja, hogy a hetvenévesek most sorba ugrálnak
le az emeletről. Csak azért mondom ezt el, mert ilyes-
miknek halvány visszfénye érződik még nálunk is, vé-
dekezünk ellene állatokkal, madárral, kiskutyával,
gyerekekkel, de csak beszívárog. Tehát ha Pestre jössz,
adja Isten, ne háborogj, ha nem lesz elég eszmei, mert
itt még élesebb és sokkal megfoghatatlanabbak a fe-
szültségek, ismered ezt a túlérzékeny népet, aki min-

dent előbb reagál le életformájában, mint ahogy az je-
lentkezne gondolatilag nála.

Kérlek szépen, nagyobb betűkkel, világosan írd, hogy
kíváncsiságom ne ütközzön akadályokba, nébány leg-
lényegesebbnek vélt pontokon áthidalhatatlanul.

Küsbont Ernő ott a rokonom, aki nem akar rólunk
tudomást venni.

Nébány héttel ezelőtt írtam a levél elejét, most egy
kicsit könnyebb, mintha balasztást kaptam volna.

Téged sok szeretettel üdvözöllek.
Miki”

MÁSODIK LEVÉL

(Jeruzsálembe, 1966 vagy 1967)

„Kedves Andriskám, ideális körülmények között
úrok, egy esős szombat d.u., hajó fenekén, külön aszta-
lon, Roger mellettem alszik a padon. A körablakon ke-
resztül érződik, ahogy az ördög veri a feleségét, a mo-
torok küzdelme mentesít valamennyire a belső küsz-
ködéstől, elhatároztam, hogy gyakran fogok üres
hajókon utazgatni. Fogyasztani is lehetne, ha a büfés
nem maradt volna le, olvasni is lehetne, ha a Salinger-
könyvem nem hagytam volna otthon, tehát kértem a
hajóskapitánytól két új papírt, hogy ezt az esedékes le-

velet megírjam, érzésem szerint jókor, tekintve, hogy már bizonyára megbékéltél, valószínűnek tartom.

Nebéz neked írni, mióta a törvény szolgálatába szegődöttél, minden levél valamiféleképpen kérvénnyé válik vagy lázongó röpirattá. Pedig butaság, mert nem kellene elhinni, hogy teljesen be képes fogni egy bizonyos rend valakit, azonkívül mégis titokban szörnyű bajlalmot érez mindenki magában valamilyen elkötelező döntésre, ezért hiszi el annyira könnyen, hogy a másikonál ez valóban megtörtént. Mint ahogy a balálos betegséget túl gyorsan elhiszi másokról. Különösen könnyű érzékelni Rogeren a szabályok vonzását, ahogy távolodni igyekszik, tagjai szakadnak le, minden kíváncsisága visszamenőleges, tehát mint egy befejezett partin való lamentálás, „hogy lehetett volna” – már nem a „hogy lehetne” izgatottsága látszik rajta, minden csapongása emlékezés jellegű, mondhatni, felőrölte ez a konfliktus. Nem gondolom, hogy ez sajátos tragédia, mindenkit felőröl kevésbé látványos formában, de ugyanez a kettősség – ez az öregedés módja,

technikája. A látványosság Roger tehettségének köszönhető, és kész.

Bár nem látom még most se világosan, mi zajlott le Párizsban elsősorban a Lenke körül és általában, új magyar szabadszapatok betörése következtében, de az az érzésem, nem túl érdekes. Ha valami rosszul sikerül a szó szokásos értelmében, nem lehet annyira érdekes, mintha jól sikerül soba nem hallott értelemben.

Sokkal zaklatottabban készült ez a levél, mint terveztem, most harmadszor nekifutásra Roger indulása előtt szétdőlt lakásunkban, erőlködéstől, hogy felétek emlékeztetőket küldjünk szétdőlt szervezettel, megpróbálom befejezni, sok közölnivalót inkább elhalasztva, mint elkapkodva. Annyit még szeretnék kérni, ha nem túl fárasztó, folyamatosan avass be abba, amit tanulsz, ahogy lehet. Azt remélem, hogy szükségem van rá. Martin Buber Chasszid legenda-gyűjteményéből küldök kettőt, nekem összehasonlíthatatlanul gyönyörűt, nagy meglepetést.

Sokszor ölel Miki”

Miki

HARMADIK LEVÉL

„Andriškám és b. új családod, olyan de. írok, mikor egyáltalában nem érek rá, körül vagyok pakolva magnó- és filmszalagokkal, zsidó tárgyú zúrzavart akarok készíteni hétfőre, öt füzetbe szétporladt szövegtörédek között némi rendet kívántam teremteni, tiszta papírt, gusztusos színű filctollat kerítettem, és felírtam váratlanul: Andriškám és b. új családod, a kutya a konyhában a kolbászt ellopta, torkán akadt az avantgardizmusnak, hogy engem lenyelt, de csak én szenvedek ettől, sejtlemem az van, hogy mit lenne érdemes csinálni, de képtelen vagyok tisztázni, barát köll ilyenkor és segítség, nem kapom vissza, úgy látszik, soba. A két okos, félgonosz fiam a legnagyobb segítség, támasz, kitűnő elektrotechnikusra lenne szükségem, tekintve, hogy panaszaimat, könyörgéseimet a következőképpen akarom előadni, halljad Izrael; a vetítőszenon elé térdelnék kb. 5 m-re, két 5 kilóst tartanék a magasba, háttal a közönségnek, egy fémbüpe alatt, a két ötkilóson keresztül megy az áram, ami a magnót és a vetítőt működteti, csak akkor zár az áramkör, ha a fémbüpe mennyezetlemezéhez érintem a súlyokat, ha fáradok, elvötétül, elhallgat minden, film nem fut a gépben, csak üres vibráció, és saját ill. a kontaktus árnyéka látszik a vásznon, míg elfáradok, majd intek és a két fiam tartaná a karom. (Mózes csata közben szintén segítségre szorult és kapott, mikor kézfeltartással állandósította a hadiszerecsét).

Boldogan ölel
Miki”

IV.

Van mégis egy lap (lásd negyedik levél), amelyben nem találok ambivalenciát. Roger barátunkkal közösen írták Pestről, röviddel a hatnapos háború után. Köztudomású, hogy ez az esemény katalizátorként hatott sok olyan zsidóra, akiknek mind a vallás, mind Izrael országa idegen volt. De akkorára már Miki maga is kereste a katalizátorokat, például az általa sokat említett Bubert, aki a haszidizmussal ismertette meg. Ez a felfedezés csodálattal és lelkesedéssel töltötte el. A népiességnek és egy vakmerően gondolkozó elitnek olyan dosztojevszkis keverékét találta itt meg, amelyben felismerhette a saját avantgardizmusának egy korai változatát. Kétségtelenül hasonlított önmaga is valamilyen 150-200 év előtti haszid rabbira, még fizimiskájában is. Nagyon jól el tudom képzelni a berdicsevi Lévi-Jichák vagy a breclávi Rabbi Nachman szerepében.

Nem Miki szellemében fogant-e a következő „akció”?

A Kocki rabbit eléggé fiatalon megválasztotta vezetőjének egy nagyon eredeti és exkluzív csoport. Az első – mindenkire kötelező – rendelkezése így szólt: „Ezentúl minden jócselekedeteket a legszigorúbb titokban kell tartanotok. Nem akarom, hogy egyiktök is jobbnak mutassa magát, mint amilyen. A rossz cselekedeteiteket, amelyeket annyira szerettek – nemcsak ti, én is – titokban elkövetni, ezentúl teljes nyilvánosság előtt tegyétek, és ne féljete semmitől!”

Nem telt egy hét, máris könyörögtek hívei, hogy vonja vissza ezt az embertelen rendeletet. (Bár ilyesmit talán egy zen buddhista mester is mondhatott volna.)

Nem szívesen beszélek reinkarnációról, de ilyesmi egyáltalán nem volt idegen tőle. Már cserkész korunkban mesélte, hogy anyukáját, aki híres médium volt, születése előtt értesítették a szellemek, hogy egy kivételes elhivatottságú fia fog születni, akit ott fenn Yeoméniének hívnak...

Talán innen eredt az, hogy soha semmi nem elégíthette ki igazán, a megvalósulás minden formáját középszerűnek érezte a mögöttük sejtett lehetőségekhez képest. Ilyen lelke lehetett a legtöbb misztikusnak, költőnek és filozófusnak, Pythagorasztól Nietzscheig és Baudelaire-ig. Ezt cigarettával, itallal és nőkkal ellensúlyozta vagy álcázta. Izraelben is kávéházakat keresett, és nem a sivatagot csodálta.

„Hogy akarjátok hogy ide a Messiás eljöjjön, ha még egy rendes eszpresszótok sincs?” – mondta, amikor 1979-ben végre megjelent Jeruzsálemben. Már eleve félt idejönni. „Nem hittem, hogy ilyen bűnöst beengednek ide” – ez volt az első szava a repülőtéren. Az első éjszaka a Nyugati Falhoz vittem. Éppen Szimhát Tóra ünnepe volt, és ezrek nyüzsögtek, táncoltak és imádkoztak a falnál. De Miki nem közeledett a kaftános tömeghez, hanem egy elég nyomorúságos arab vendéglőfélemben akart leülni velem és Tarján Hédivel. Keserűsége csak akkor csapott nagy meghatottságba, amikor hajnal felé megszólalt egy müezzin, belekeverődve a haszid tömeg éneklésébe, és ugyanakkor, csíkos uniformisban, egy izraeli ejtőernyős is megjelent.

Izraelben valahogy mindent még kialakulatlannak érzett, bár volt – mindig a leváratlanabbul – egy pár igen felemelkedett pillanata.

Úgy találta, hogy itt minden még csak most kezdődik, mialatt az ő élete Pesten egyre sűrítettebbé vált. Talán nem is Izraelben csalódott, hanem az keserítette el, hogy itt a „megvilágosító” szerepét sokkal kevésbé tudta betölteni, mint akárhol másutt. Vagy talán a keresztények hiányoztak neki, mint Pilinszky, vagy Kondor, akik ellenében zsidósága teljes erejében kibontakozhatott?

Mi, a régi csoport idekerült tagjai épp itt szabadultunk fel a hatása alól. Addig valahogy úgy képzeltük, hogy egyszer csak megjelenik, és ott folytathatjuk együtt, ahol ezt Pesten vagy Párizsban abbahagytuk. De már késő volt, az ő útja innen már csak a végső felgyorsulás felé vezethetett.

NEGYEDIK LEVÉL

Levelezőlap, amelyet Roger-val írtak Pestről (megfordított irányban Roger francia szövege). Valószínűleg 1967. Hatnapos háború után

Egyetlen Andriuskám, kérlek, mire alapozod azt a hallatlan elképzelésedet, hogy nem írsz nekem már régóta, a nevezetes események után sem, még kevésbé? Ha körülbördözöm gondolataim lanka csóváját reményeim sötét-sötétülő horizontján, csak egy fényes pont ragyog fel újra-újra: Izrael. Mintha az általános banyatlásban egy csavarnyi lét újra bontakozna, egy pont, ahol átfordultak a folyamatok, fáradt-fáradó szívem talán nem is bírná supporter ezt már. Infúziót, sós vizet a levél szűk gumicsövén keresztül. Roger itt él. Őlel: Miki.